

Alienación e ideoloxía en Marx

1. - CONTEXTUALIZACIÓN

1.1.- Contexto socio-histórico

Karl Marx desenvolve a súa actividade filosófica a partir da década de 1840. Nese momento débuxase un panorama europeo determinado polo auxo do industrialismo fundamentalmente en Alemaña e Francia (en Inglaterra xa foi). Ca revolución industrial prodúcese unha perda de protagonismo da nobreza latifundista e emerxe unha nova clase social detentadora do poder: a burguesía. A sociedade do XIX divídese en dúas clases: a clase empresarial (burguesía) que ten os medios de produción e o capital e vaise enriquecendo progresivamente (proceso que non reverte na mellora das condicións de traballo sociais); e clase detentadora da forza de traballo (proletariado) que cada vez é máis pobre.

1.2.- Contexto filosófico (influencias recibidas por Marx)

1.2.1. A herdanza hegeliana. A filosofía transcendental de Kant deu paso ao Idealismo alemán cuxa figura culminante foi Hegel (non existen os obxectos do coñecemento senón que a realidade é froito da actividade humana que a crea a través do **Sistema Dialéctico**: tese, antítese e síntese). O panorama filosófico europeo estivo ocupado pola figura de Hegel e os seus seguidores ata 1831, ano da súa morte. Pouco despois, o numeroso conxunto dos seus discípulos divídese en dúas ramas que representan dúas tendencias políticas:

- A **Dereita hegeliana**: conservadores, sostiveron a ideoloxía do Estado prusiano, coas súas institucións e os seus privilexios económicos e sociais, En esencia xustificaban o Estado existente
- A **Esquerda hegeliana**: que utilizaron a teoría da dialéctica para soste que non era posible deterse nunha configuración política determinada (ese estado prusiano en concreto), senón que, a dialéctica histórica, debía negar ese momento e superalo para realizar unha racionalidade máis elevada. Pretendía negar o Estado existente (vertente revolucionaria). Marx aliñouse con esta última corrente.

Crítica de Marx a Hegel: Lembremos que Hegel era un pensador de corte idealista. De modo similar a Platón, considerou que a Idea e o racional eran a orixe e a explicación do mundo material. É dicir, o material, o sensible, era tan só unha consecuencia do desenvolvemento da racionalidade ou da idea. Isto supón que o mundo material, ao derivarse da plena racionalidade, ao ser o seu desenvolvemento, está ben como está. Non debemos ser suxeitos revolucionarios debido a que xa impera o que debe imperar, o desenvolvemento racional no mundo. Ser e deber ser coinciden en Hegel e na dereita hegeliana. Ista é a maneira infalible de xustificar todo o que pasa (a realidade).

Marx considera que a filosofía de Hegel interpreta o mundo dunha maneira invertida. Hegel razoa como si as institucións existentes procedesen dunha pura necesidade racional, e deste xeito lexitima como inmutable a orde xa existente. En opinión de Marx, o que Hegel fai en realidade é transformar en verdade filosófica o que non son máis que simples feitos históricos e empíricos.

1.2.2.- Ludwig Feuerbach (1804 - 1872) Realiza unha crítica relixiosa que, en un primeiro momento, será adoptada con entusiasmo por Marx pero que despois non lle parecerá suficiente. Segundo Feuerbach: «A conciencia que o home posúe de Deus é a conciencia que o home posúe de se mesmo»; noutros termos: o home pon as súas aspiracións e os seus desexos fóra de se mesmo e constrúe a Deus; iso o leva a un estrañamento de se mesmo; este proceso denomínase **alienación**. Por que chega o home a un estrañamento

de se mesmo? Por que constrúe a divindade sen recoñecerse nela? Porque o home, atópase cunha natureza insensible ante os seus sufrimentos e alivia na relixión o seu propio corazón oprimido.

A crítica que lle fai Marx a Feuerbach é que detívose ante o problema fundamental e non o abordou: o SH crea a relixión e aliénase proxectándose en Deus, só cando a existencia real na sociedade de clases prohibe o desenvolvemento e a realización da súa humanidade. Como consecuencia, para superar a alienación relixiosa non basta con denunciala, senón que **hai que cambiar as condicións de vida** que permiten que xurda e prospere a «quimera celestial».

1.2.3.- El socialismo utópico. A idea de que era necesario cambiar/mellorar as condicións de vida da clase obreira, non era nova. Durante todo o século XIX xorden voces nese sentido. A este grupo de pensadores dáselles o nome de “socialistas utópicos” porque pensaban en reformas que mellorarían as condicións do proletariado, que virían da boa vontade dos patróns, non contemplaban a revolución. Marx tivo contacto con estes pensadores pero sempre os detestou por teóricos, moderados e antirevolucionarios.

1.2.4.- Os economistas clásicos: A economía clásica (os fundadores do liberalismo económico como Smith, Malthus e Ricardo) ten a pretensión de acandar leis universais desde o convencemento da existencia dunha orde económica natural que só a razón pode descubrir e que ao longo da historia as leis positivas deben respectar. Deles, Marx toma as categorías da análise económica (teoría do valor traballo) que despois reformulará, e outros conceptos da economía clásica (plusvalía e plusgañanza, teoría do valor- traballo, e a lei de bronce dos salarios).

Crítica de Marx ao economistas clásicos: non acepta “as leis” universais da economía. Son a forma de obstaculizar e xustifica un sistema de relacións existentes nun estadio determinado da historia humana. Transforman un feito en lei, en lei eterna, para consolidala. Pero para Marx isto é **ideoloxía**. A economía política dinos que as cousas funcionan así, pero non nos di por que funcionan así, e nin sequera expón a posibilidade de cambialas.

2.- O PENSAMENTO DE KARL MARX (1818 - 1883)

2.1.- Materialismo histórico

2.2.1.- Materialismo histórico como método

A orixinalidade do método de Marx é a pretensión de analizar cientificamente a sociedade e o SH que a constitúe. Parte da proposta materialista de que o que condiciona a historia da humanidade non é, como pretendía Hegel, o espírito ou a razón no seu desenvolvemento perfecto e necesario, senón o tipo de relacións de produción establecidas (a forma de interacción do SH co material, ca natureza ou o tanxible). En definitiva, estamos a falar do modo de produción (é dicir, como o SH produce o que necesita e as relacións materiais que isto xera), que é quen condiciona todas as demais manifestacións humanas (vida social, política, valores morais, leis, arte, ciencia), e non o contrario. Dito doutro xeito: como unha sociedade produza os seus medios condicionará todos os demais ordes da mesma, incluídas as súas ideas, e non ao revés, como pretendía Hegel.

2.2.2.- Características do materialismo histórico

1. Paso do plano da especulación sobre a idea da sociedade ao tratamento sistemático dunha relación historicamente determinada (produción nun tempo e lugar concreto como determinante).

2. Fronte, á filosofía especulativa (Hegel e toda a tradición idealista), empírica: Marx defende o carácter non ideal senón material da sociedade.

3. Pretende ser unha actitude científica: o método ten como obxectivo atopar a LEI dos fenómenos, e descuberta esta lei estúdase detalladamente as consecuencias a través das cales se manifesta na vida social.

2.2.3.- Consecuencias do materialismo histórico

- Concepto de historia: o home é o suxeito protagonista da historia. A historia é entendida como sucesión de diferentes relacións sociais materiais e convértese no laboratorio dentro do cal o historiador repite os procedementos do científico experimental.
- Determinación das conexións histórico-xenéticas dos diferentes modelos sociais. Marx busca unha serie de relacións conceptuais que permiten analizar as leis que sinalan a transición dun modelo a outro (como o paso da sociedade feudal ao capitalismo), así como a reconstrución dos mecanismos do desenvolvemento histórico relacionado co funcionamento e as correlacións de cada sistema de produción.
- Movemento social determinado por leis independentes da vontade e a conciencia (marxismo como filosofía da sospeita). O movemento social é un proceso histórico - natural dirixido por leis que son independentes da vontade, a conciencia e a intención dos homes, máis aínda, son precisamente esas leis as que determinan a vontade, a conciencia e as determinacións daqueles.

2.2.- A concepción materialista da historia

2.2.1.- O traballo: O traballo é a actividade creadora do home; o traballo sitúao na natureza e converte a esta en traballo produtivo de bens materiais. O que define ao SH é o traballo produtivo (facer cousas), e non o coñecemento contemplativo (como se expuxo desde sempre dende a filosofía).

No traballo: O home achégase a si mesmo, desenvólvese, poténciase. **O SH proxectase nos seus produtos;** pon neles enerxía, tempo e esforzo;son parte del. Converte ao produto nunha obxectivación do traballador. É coma se o produto do traballador tivese rostro humano: sae do interior do home e materialízase fora. Na historia, os produtos humanos dunha determinada etapa, fainos posible coñecer aos individuos que os crearon; eles está proxectado o seu pensamento, a súa “maneira de ser”.

2.2.2.- Factores de produción: Marx, en consecuencia, verase obrigado a analizar pormenorizadamente o proceso produtivo, concluindo que está composto polos seguintes factores:

- **1. Proceso de traballo:** transformación dun obxecto en produto útil e de servizo. Inclúe: o obxecto (sobre o que actúa a forza transformadora do traballador); os medios de traballo (elementos imprescindibles para a transformación); e a forza de traballo (enerxía humana necesaria empregada para o proceso).
- **2. Relacións de produción:** relacións que se establecen entre aqueles que detentan os medios de produción (máquinas e capital) e aqueles que posúen a forza de produción (forza de traballo). Dúas características definen esta relación: (1) é unha relación conflitiva (relación de explotación onde o traballador vende a súa forza de produción non en condicións libres senón ao prezo, relación e condicións que establece o dono dos medios de produción (2) é unha relación de antagónica entre a idea

de colectividade de quen posúe a forza de traballo e a de exclusividade ou privacidade (propiedade privada) de quen detenta os medios de produción.

2.2.3.- Forzas de produción: son ou resultado da combinación da forza de traballo (enerxía humana) e os medios que posúen os traballadores para realizar o traballo. Marx asegura que unha forza de produción concreta determina unha estrutura social. Así unha sociedade ten dous niveis:

- **1. Estrutura:** constitúe a base material da sociedade (a **economía**) e integra tanto ás forzas produtivas (medios técnicos, e traballadores) como ás relacións de produción (relacións entre os actores do proceso produtivo). O modo de produción da vida humana (estrutura) condiciona a vida social política e espiritual dese grupo (superestrutura); pero ademais a explica e a xustifica (crea ou seu relato).

-**2. Superestrutura:** constituída polos elementos xerados a partir da estrutura e que actúan como xustificantes e lexitimadores da situación e tipo de sociedade do momento. Son: o dereito, o Estado, a filosofía, a historia, a arte, a relixión, os valores, os costumes, a ciencia, etc. Son, por tanto, o conxunto de ideas, crenzas, institucións, normas que definen a unha sociedade nun momento histórico dado. É a **ideoloxía**.

2.2.4.- Modos de produción: Marx sinala que o modo de produción cambiou ao longo da historia, dando paso a distintas relacións de produción (estruturas sociais). Sinala catro modelos:

1. Primitivo ou asiático: neste modelo non existe a propiedade privada posto que toda propiedade identifícase coa persoa do xefe do clan.

2. Escravista ou greco-romana: o señor atribúese os medios e a forza de produción. Esta propiedade é universal sobre a persoa, identidade, vida e forza de traballo.

3. Feudal ou medieval: relación entre o señor feudal e o servo que retén un curto espazo de liberdade aínda que as relacións de produción son de estrita dependencia respecto daquel.

4.Capitalista: o capitalista detenta os medios de produción e o traballador a forza de traballo. A enerxía ou forza de traballo propiedade do proletario véndese ao detentador dos medios de produción. Este establece unha serie de normas que en todo caso benefician o sistema (libre circulación da man de obra, compra da man de obra, lei de oferta e demanda, etc.). A man de obra queda reducida a un mero obxecto ou produto de intercambio e ás leis do mesmo, é mercancía.

5. Socialista: modo de produción evolucionado, proposto para a superación do anterior no que se elimina a propiedade privada e as relacións de produción capitalistas para pasar a unha propiedade colectiva dos medios de produción.

2.2.5.- Clases sociais e loita de clases: Marx sitúa a aparición dun sistema de clases moi básico no sistema económico primitivo e no escravista porque existe certa división do traballo por tarefas e sexos aínda que non pódese dicir que haxa unha especialización de traballo por clases. É o feudalismo logo, a orixe da formación clasista que derivará no sistema capitalista. Coa desintegración do feudalismo ven o desenvolvemento das cidades, o auxo do comercio e o incremento da produción que permite o intercambio de mercadorías e trae asociado o uso da moeda. Con isto facilítase o desenvolvemento da usura e a acumulación de cartos nas urbes o que fomenta a diminución das fortunas da aristocracia terratenente e permite aos campesiños máis prósperos librarse das ataduras dos señores feudais. Estes campesiños libres instálanse nas cidades agrupándose por gremios. Co tempo algúns destes obradoiros serán absorbidos polos grandes acumuladores

de fortunas; a maioría de pequenas manufacturas desaparecerán e unhas poucas convertiránse en grandes fábricas. A maioría de traballadores gremiais, máis moitos outros campesiños libres que abandonan as terras por mal vivir, convértese en traballadores asalariados. Marx denomina a isto: **clases de transición**; e sinala o proceso de formación do capitalismo na Inglaterra do S. XIV,

Pero tamén di que estas non son condicións suficientes para a aparición do capitalismo. É necesario unha serie de acontecementos estratéxicos: o encontro de América ou a circunnavegación de África, trae asociado o imperialismo moderno (apropiación de recursos, materia prima e forza de traballo) que supón o impulso definitivo para a acumulación de riqueza nunhas poucas mans no continente Europeo. Esta afluencia de cartos concentrada en poucas mans é a verdadeira semente do capitalismo. O desenvolvemento das primeiras fábricas fronte ás primitivas manufacturas artesáns, e a aparición de unha burguesía industrial (xefes de obradoiros ou comerciantes enriquecidos) propietarias destas fábricas, marcan a sociedade de finais do S. XVIII e xa plenamente no XIX, e crean un modelo de produción e unhas relacións capitalistas.

O materialismo histórico mostra como as clases xorden onde as relacións de produción esixen unha división diferenciada do traballo que permite a aparición de excedentes e a súa transformación en cartos. Esta produción excedente e os seus beneficios pasa a mans dun grupo ou clase minoritario que se coloca no papel de explotadora respecto a a masa de produtores ou man ou de traballo.

3.- CONCIENCIA E IDEOLOXÍA

A conciencia está determinada pola praxe (práctica, actuación no mundo material), praxe que é sempre social. É dicir: as nosas accións no mundo determinan o noso pensamento. Marx opónse así ao idealismo filosófico e histórico que consideraba que a conciencia se debía aos sistemas de ideas e que non tiña ningunha relación coa praxe social e histórica dos individuos e a sociedade (o que nos sucede crea o noso pensamento).

A **ideoloxía** defínese, así, como un produto da mente humana; unha visión deformada da realidade. Está conformada por todo o que forma parte da superestrutura, é dicir, o conxunto de ideas, crenzas, institucións e normas que configuran a conciencia social (e non esquezamos que a superestrutura ven determinada pola estrutura). Por tanto **a ideoloxía é a deformación que produce un tipo de economía sobre o pensamento** (no caso do capitalismo a subordinación á mercadoría, ao valor, ao Estado e ás súas construcións ideolóxicas). O Estado, que en principio, ofrécese como árbitro das "diferenzas" e, por tanto, xuíz imparcial, en realidade é outra manifestación da superestrutura e, por tanto, representa os intereses da clase dominante. A sociedade comunista supoñerá a desaparición da ideoloxía como deformación da realidade. (*Diferencia do concepto de Estado con Locke*).

3.1.- A alienación

Tal como dixemos, ao non existir reconciliación entre o produto e o traballador, o home perde parte da súa personalidade proxectada, inscrita no producido (o individuo non se recoñece no produto creado, élle alleo). Non ten, por tanto, "recompensa" para o seu esforzo e tempo. Pero ademais os medios de produción baseados na propiedade privada, implican que os produtos elaborados polo traballador non retornan a el (o traballador nunca poderá posuílos). Eses produtos non cumpriron ao seu fin: a produción social da vida. Isto é debido a que quedaron en mans duns poucos, os propietarios dos medios de produción. O capitalismo asume esta escisión (antinatural) como algo "natural" (traballo produtivo asalariado). Así se produce a **alienación**: en lugar de recomfortarse coa realidade dos seus produtos, considéraos como algo alleo, distinto del, da súa personalidade e identidade, e por tanto o seu esforzo non ten retorno. O traballador baleirouse das súas

calidades que quedaron depositadas no produto pero o produto aparece como un ser distinto (estraño) do seu creador. Non hai reencontro, o produto non retorna ao traballador; o traballador queda escindido, alienado.

A alienación económica provoca no SH alienación en moitas outras dimensións da súa vida, facéndoo un ser extremadamente infeliz:

1. Alienación económica: raíz ou orixe de tódalas outras. O produto do seu traballo convértese en algo extraño para o propio produtor (home). Os produtos, extraños ao propio traballador, convértense en fetiches (obxectos do desexo inacabables), que desencadean un proceso de escravización respecto a a mercadoría, diñeiro, capital, etc. Esta alienación proxéctase non só sobre a relación do traballador co seu produto, senón tamén nas relacións do home con/respecto dos outros homes.

2. Alienación social: nunha dobre vertente: Individual: inmerso e participante como persoa (esfera privada) na sociedade civil que está dominada por intereses económicos, intereses egoístas. Resultado: Escisión entre individuo e sociedade.

3. Alienación política: participante na vida política, como esfera pública, atópase inmerso e é membro dun Estado que, lonxe de implementar o ben e os intereses comúns, representa e conforma os intereses da clase detentadora do poder económico (clase capitalista). O Estado actúa pois como un poder autónomo, oposto aos intereses do traballador. Resultado: Escisión entre Estado e sociedade.

4. Alienación ideolóxica: ideoloxía = produto da mente humana ou forma de conciencia deformada que forma parte da superestrutura. Así, a creación teórica dun grupo (teoría ideolóxica) preséntase como unha forma de conciencia dominante. A maioría de homes toman como real o que é simplemente un produto dos intereses duns poucos. A ideoloxía convértese nun mito, nunha crenza incuestionable. Escisión da realidade do individuo e o seu pensamento.

5. Alienación relixiosa: abandono do concreto e suxeición ao imaxinario. O individuo proxéctase fóra de si con unha serie de características que superan a inmanencia e crean un ente transcendente que é suxeito de todas as atribucións que coma SH non ten. Ese ente é denominado Deus. A alienación relixiosa supón un grao máis de subordinación en canto os seus obxectos non posúen referencia real e concreta algunha. O individuo anela o que non é e menospreza o que é. A relixión convértese así en resignación por aquilo que non posúe. Escisión entre o que é e o que quere ser.

6. Alienación filosófica: Para Marx a diferenza entre alienación relixiosa e filosófica é simplemente de grao (a relixiosa é menos evolucionada que a filosófica, un chanzo anterior). A historia da filosofía ha teorizado/interpretado ao SH, encubriendo as verdadeiras determinacións que o definen e que permitirían entendelo como o que é. Esta deformación nace de desligar a teoría da práctica; a filosofía esqueceu a praxe humana como definición e determinación fundamental, e falou dun home abstracto e universal que para Kant non existe. Desde esta falsa interpretación, a filosofía impediu as posibilidades dunha comprensión obxectiva da esencia do ser humano centrada nas relacións coa natureza mesma e cos demais homes da que debería partir a verdadeira transformación. A filosofía foi un freo, un impedimento. Escisión entre o home abstracto e o home real.

4.- AS LEIS DO CAPITAL

4.1.- Mercadoría e diñeiro

A palabra chave do capitalismo é **plusvalía**. Se a forza de traballo custase igual no mercado que o produto do traballo (a mercadoría), entón non se produciría a plusvalía e o capitalismo non existiría. Pero ocorre xusto o contrario: no prezo da mercadoría vai incluído o gasto das máquinas empregadas e o gasto da forza de traballo (salarios), e debe acadar un valor de cambio maior que o custo destes factores. A diferenza entre este custo real e o custo do produto, é a plusvalía; é dicir o produto manufacturado polo traballador e convertido en cartos que non se recompensou ao traballador en forma de salario.

5.- A EMANCIPACIÓN DA CLASE OBRERA

5.1.- O final do capitalismo.

O estrutura da sociedade capitalista leva en si mesma a propia contradición e a destrución (influencia da dialéctica hegeliana). O desaxuste entre a, cada vez maior, alienación da masa traballadora e a, cada vez máis concentrada riqueza do capital en mans duns poucos, anuncia a destrución do mesmo sistema capitalista. Pero para iso é necesario que se produza a concienciación, liberación e emancipación da conciencia alienada da clase traballadora. A emancipación só xurdirá da clase sometida. O final do capitalismo é o poder da clase traballadora e supón a culminación dos acontecementos forxados pola sociedade burguesa.

Ou final do capitalismo só poderá vir da unión de tódolos traballadores do mundo (máis aló de nacionalidades); isto supón adquirir **conciencia de clase**. Unha vez unidos o único camiño é a revolución (Marx non admite outra vía de superación).

6.- CONSECUENCIAS DO PENSAMENTO MARXISTA

6.1.- Marxismo e futuro

Desde a morte de Marx en 1883, as súas ideas estendéronse polo mundo como sementes fértiles. É moi importante separar o marxismo teórico e filosófico das aplicacións históricas que tiveron lugar. E tamén é importante sinalar que, nin unhas nin outras foron especialmente fieis ás ideas de Marx; aínda que en honor ao seu propio pensamento: non existe o abstracto senón só as concrecións históricas e reais das cousas.

No primeiro campo resaltar a chamada Escola de Frankfurt, herdeiros directos de Marx pero intelectuais teóricos. Durante a IIGM, moitos destes pensadores e intelectuais marxistas emigran a EEUU facendo que o marxismo penetrase en universidades e institucións. A través dos membros desta escola (2ª xeración de marxistas teóricos) as ideas de Marx chegan á psicoloxía, pedagogía e socioloxía. Na década de 1960 eventos históricos varios non terían sentido sen as ideas marxistas: os disturbios estudantís do maio de 1968, o xurdimento da teoría maoísta, a crítica radical á proliferación de propaganda liberal dende os medios de comunicación de masas, a oposición á guerra de Vietnam, o alzamento do goberno de Unidade Popular encabezado por Salvador Allende en Chile, a revolta comunista de Cuba con Fidel Castro, a figura do Che Guevara ou a Teoría da liberación de sudamérica.

No campo político, grupos do mundo enteiro han apelado ao marxismo como base intelectual das súas políticas, que poden ser radicalmente distintas e opostas. Unha das maiores divisións ocorreu entre os reformistas, tamén denominados socialdemócratas, que alegaban que a transición ao socialismo pode ocorrer dentro dun sistema pluripartidista e capitalista; e os comunistas, que alegaban que a transición a unha

sociedade socialista requiría unha revolución para instaurar a ditadura do proletariado. A socialdemocracia deu paso á formación do Partido Laborista e do Partido Socialdemócrata de Alemaña, e despois a moitos outros partidos Europeos. Os partidos comunistas foron especialmente potentes en: Italia, Francia, Hungría.

6.2.- Cousas que trouxo o marxismo

- Hai unha idade de formación e outra de traballo: os menores deben de formarse e debe estar prohibida a man de obra infantil: **protección á infancia**.
- Os traballadores son ante todo SH, deben ter tempo para o ocio e a diversión , non só para o traballo. Son un fin en se mesmos non un medio para conseguir algo: **dereitos universais do SH**.
- O traballo non é só produción de mercancías; o SH debe poder ser creativo e gozar do seu traballo: **realización dos SH**.
- O espírito revolucionario: as cousas que son non teñen porque ser así sempre; as cousas poden cambiarse. Dereito á protesta e á revolución: **sociedade activa**.
- Pon sobre a mesa a “**sospeita**” : as cousas e acontecementos non son azarosos, teñen unha razón de ser, responden a intereses de clase: **manipulación das masas**.